

sági törvények szabályozta kereskedelemről. Nem ismertek általánosan elfogadott csereértéket sem, az érintkezés legmagasabb formája a cserekereskedelem volt.

A mekkai kereskedelem tartalmában és jellegében teljesen eltért ettől a képlettől. Nem saját termelésre építve, idegen termelők és fogyasztók között közvetített nagy volumenben luxus- és presztízsjavakat: nemesfémeket, tömjént, illatszereket, bőrárakat és mazsolát. Ez a tevékenység minőségileg eltért saját társadalma legfeljebb használati értékeket cserélő lokális piaci forgalmától, a város mint politikailag semleges „kereskedelmi kapu” kapcsolódott be a nagyhatalmak állami külkereskedelmébe.

Ez a fajta közvetítő kereskedelem mind a közvetítők, mind a termelők és fogyasztók társadalmát tekintve külsődlegesen és szervesen működik, lényege éppen a tényleges használatot szolgáló termeléstől való elkülönülése. A társadalmi formák iránti közömbössége azonban nem zárja ki azt, hogy bomlasztóan hasson az adott társadalmi struktúrára. Mivel azonban a kereskedelmi tőke, a pusztá pénzvagyon nem képvisel és nem is tud létrehozni új termelési módot, a bomlasztás hatását és eredményét nem maga a kereskedelem, hanem az adott, a régi termelési mód struktúrája, fejlődésre vagy stagnálásra „hivatott” jellege határozza meg. S ez meghatározó a kialakuló iszlám, az északarab történeti mozgás további sorsára.

A kereskedelem szülte pusztá pénzvagyon általában, s a keleti társadalmakban különösen, nem válik tőkévé, létezéséből nem következik ipari fejlődés és ipari tőke kialakulása. (Sőt, domináns szerepe éppen fordított arányban áll a termelés fejlettségével, szélsőséges esetekben uralma alatt is tarthatja a termelést.) Új gazdasági bázis hiányában az iszlám a régi alapon végezte el feladatát, a hagyományos törzsiség felszámolását, s ebből egyenesen következik, hogy kénytelen volt megőrizni, majd átalakított, magasabb szinten újratermelni a felszámolásra ítélt társadalmi forma számos elemét. Az iszlám a partikuláris törzsiség helyébe a valláshoz és a területhez tartozás elvén alapuló közösséget teremtett, úgy azonban, hogy a kialakuló arab impérium s szervezett állama, a kalifátus, egy mind elvontabb, másodlagosan megszervezett törzsiség maradt, örökölve annak alkalmatlanságát a belső fejlődésre. A győztes iszlám véget vetett a békés eszközökkel folytatott kereskedelemnek is, s szilárd államiságot szervezve és a törzsi társadalom egyik „legőseredetibb munkáját”, a háborút téve kizárólagos munkává, a hódító arab impérium szolgálatában visszavetett a nomád társadalom kapcsolatteremtő eszközéhez, a kényszer-reciprocitásnak alávetésben, sarcoltatásban és adóztatásban realizált módszeréhez. Ezzel a mekkai kereskedelem történelmi szerepe meg is szűnt, s az általa megindított és kiteljesedett folyamat e sajátos kereskedőváros jellegét és szerepét is átalakította.

Hegyí Klára

SOMOGYI ÉVA: A BIRODALMI CENTRALIZÁCIÓTÓL A DUALIZMUSIG

(Az osztrák liberálisok útja a kiegyezéshez)
Akadémiai Kiadó, Budapest 1976. 225. old.

A múlt századi ausztriai történet hazai kutatásának igénye eléggé régi keletű. Valamikor az ötvenes évek elején, a dualizmus kori egyetemi tankönyv munkálatainak megindulásakor merült fel a gondolat, hogy a magyar fejlődés megértése szélesebb kitekintést kíván, a monarchiai keretek ismeretét is feltételezi. Az igény ebben az eredeti formájában nem volt több, mint egyfajta információs kíváncsiság. A témával foglalkozó kutatóktól főként azt várták, hogy a régebbi és újabb osztrák eredményeket és az egyéb külföldi eredményeket közvetítsék, adaptálják. A hazai Monarchia-kutatás számos területen régen túlhaladta az eredeti elvárásokat és olyan munkákat produkált, amelyek a nemzetközi historiográfia mércéjével mérve is figyelemre méltóak. A Monarchiával kapcsolatos magyar gazdaságtörténeti,

nemzetiségtörténeti és külpolitikai vonatkozású tanulmányok és monográfiák elismerést váltottak ki, és egy, még az ötvenes évek végén készült összegező folyóiratcikket pedig a legjobbak sorában idéznek. Az előrelépés egy sajátos területen, az osztrák belpolitika vonatkozásában bizonyult a legnehezebbnek. Hosszú ideig még az eredeti célt, az adaptációs szintet sem nagyon közelítette meg, majd pedig úgy tűnt, hogy vécképp lehorgonyoz a tudományok ezen a hullámverésektől védett, de végeredményben terméketlen mellékterületén. Somogyi Éva könyve ebben a vonatkozásban magyar historiográfiai esemény. Mutatja, hogy a hazai osztrák belpolitikatörténet-kutatás túllépett a „segédtudományi” szinten és az önálló diszciplína rangját igényli.

A belpolitika-történet nemzeti határokon kívüli művelése a történetírásban meglehetősen ritka jelenség. Az egyetemes történet is inkább az érintkező, a komparatistikára lehetőséget nyújtó témákat kedveli, olyanokat, mint az ideológiatörténet, gazdaságtörténet és a mindig is internacionális témának számító külpolitika-történet. Külföldről általában nehéz behozni azt az előnyt, amellyel a hazai történetész iskolázottsága, kapcsolatai és a források állandó közelsége folytán rendelkezik, és a külföldi történész hosszú évek szorgos munkája után is legfeljebb arra számíthat, hogy az illető országban tudomásul veszik. Az olyan kivételek, mint Carlyle francia forradalma vagy Tarlé Napoleonja inkább csak a szabályt erősítik. Mégis akadnak témák és területek, ahol a kívülről történő közelítés nemcsak hátrányokat jelent, hanem bizonyos helyzeti előnyt is biztosít. (A potenciális előny persze csak abban az esetben válik valóságossá, ha az induláskor meglevő ismereti szintkülönbséget kiküszöbölik.) A soknemzetiségű országok története általában, bizonyos időszakainak története különösen, ebbe a kategóriába sorolható. Természetesen nem a soknemzetiségű történetből kiemelt saját nemzeti részre gondolunk, hanem az azzal érintkező, általa befolyásolt, esetenként determinált egyéb nemzeti történetre, amelynek bizonyos vonatkozásai a sajátos körülmények miatt éppen a hazai történészek számára válnak nehezen megközelíthetővé. Vagy azért, mert az számukra nyelvileg elérhetetlen (Lhotzky az *Österreichische Historiographien*-ben azt írja, hogy Huber volt az utolsó osztrák történész, aki valamennyire tudott magyarul), vagy azért mert a beidegződött és öröklött előítéletek eltorlaszolják a megértés útját. Nem véletlen, hogy a kiegyezésről szóló máig is legjobb munka francia szerző tollából született, bár a szóban forgó történész, Louis Eisenman, maga sem volt mentes más irányú előítéletektől. Magyar történészeknek, aki a szükséges osztrák történeti ismereteket a gátló előítéletek nélkül birtokolja, és természetesen a magyar történetben is otthonos, lehet új és figyelemre méltó mondanivalója az osztrák történelem kiegyezéshez vezető útjáról. Az előtünk fekvő könyv tanúsága szerint Somogyi Éva ilyen történész. Munkája létrejöttét ezért osztrák historiográfiai eseménynek is nevezhetjük.

Ilyen teljesítmény többnyire nem előzmények nélkül születik, és általában nem a tudomány országútajaitól távoleső vidéken jön létre. Az egyéni teljesítmény értékét nem csökkentti, sőt emeli, ha az elkészítés helyéről, a műhelyről is említést teszünk. A Történettudományi Intézet dualista osztályáról, amely pezsgő intellektuális atmoszférájával kedvet, ösztönzést, ötleteket adott a kutatómunkához, amely véleményeszerével, vitáival a szükséges információcserét és az önellenőrzés lehetőségét biztosította. A tudományos kapcsolatoknak ezt a formáját minden kutató igényli, de különösen olyan, aki nem kifejezetten magyar történeti téma feldolgozására vállalkozik. Ilyen kapcsolatok nélkül az egyetemes történet hazai kutatója vagy saját igényeiből enged, vagy tudomásul veszi, hogy eredményei még a szakközönség számára sem különösebben érdekesek. Somogyi Éva könyve, éppen azért, mert kedvező tudományos környezetben íródott, mindkét lehetséges veszélyt elkerülte. Munkája létrejöttét ezért a hazai egyetemes történet művelésének is jelentős eredménye.

A munkát közelebbről szemügyre véve mindenekelőtt a kérdésfeltevés eredetiségét kell kiemelnünk. A történeti irodalom az osztrák-magyar kiegyezést számos oldaláról megvilágította, az osztrák politikai pártok, nevezetesen a Verfassungspartei állásfoglalásának bemutatásával, elemzésével azonban mindmáig adós maradt. Magáról a párt korábbi és későbbi fejlődéstörténetéről is adott egyet-mást a történeti irodalom, arról azonban, hogy a párt történetében milyen helyet foglal el a kiegyezés, tulajdonképpen nagyon kevés érdemlegességet mondott. A könyv szerzője erre a két, eddig elhanyagolt vonatkozásra kérdez, és az újszerű közelítés révén olyan kutatói-feldolgozó pozíciót foglal el, amelyből a történelem hegyvonulatainak túlsó oldalát is megpillanthatja.

A történetírás az osztrák–magyar kiegyezést tárgyalva eddig osztrák részről csak a kormánypolitikára fordított figyelmet. A magyarokkal való politizálásban és egyezkedésben csupán Ferenc Józsefet, és a császár minisztereit, Belcredit, Schmerlinget és Beustot látta. A könyv szerzője az osztrák liberálisok oldaláról közelítve most azt is megvilágítja, hogy milyen közegben mozgott ez a kormánypolitika, milyen impulzusok érték a legjelentősebb osztrák belpolitikai tényező oldaláról, hogyan, mennyiben befolyásolta ez az állásfoglalás az egymást követő döntéseket, milyen megoldási lehetőségek következtek, vagy következhettek a liberális törekvésekből. Somogyi Éva a Verfassungsparteinek a kormánypolitikára gyakorolt befolyását határozott vonásokkal, de kellő mértéktartással ábrázolja. Elkerüli az új vonatkozásokat felfedő történetét gyakorta fenyegető veszélyt, és az eddigi aránytalanságok helyébe nem állít újabb aránytalanságokat. A kiegyezéshez vezető osztrák kormánypolitikában megfelelő hangsúlyt kap a liberális pártnak a Schmerlinggel szembeni, éppen a magyar kérdésben jelentkező opposziója, a Belcredivel szemben mutatkozó, végeredményben a dualizmus irányába mutató, a kortársi magyar politika és a későbbi magyar történetírás által kellőképpen nem méltányolt ellenállás, úgyszintén a Beust-féle definíum megoldással szemben mutatkozó, ez alkalommal sikertelen rosszallás. A mértéktartás a liberális hatás bemutatásakor helyénvaló, de talán helyenként kelletlenül erősebb. És itt talán már nem is egyszerűen a saját megállapításait eltúlozni nem kívánó szerző mértéktartásáról van szó, hanem valami általánosabb érvényű ítéletről. Somogyi Éva egy helyen azt írja, hogy a minisztertanácson érdemi viták ritkán zajlottak. Úgy tűnik ebből, hogy a kormánypolitikában nem csupán az ellenzéki erők szerepét nem értékeli sokra, de még a legszűkebb formális politikai testület látásköréről sincs túl nagy véleménnyel. Hogy ki döntött végül is Ausztriában, nehezen eldönthető kérdés. A minisztertanács Buol-Schauenstein alatt naponként ülésezett, de többnyire csak előléptetésekkel és címadományozásokkal foglalkozott. (A jegyzőkönyvek osztrák kiadónak elég nagy gondot jelent, hogy mit is kezdjenek ezzel a nagymennyiségű, de politikai történeti szemszögéből érdektelen irattömeggel.) Az is ismert, hogy még 1867 után is fontos politikai döntések nem a közös minisztertanácson, hanem az uralkodó elnöklete alatt tartott konferenciákon születtek. Ha ez így van, akkor az egyéb tényezők befolyása tényleg elhanyagolható. De hogy mégsem így áll egészen, az a Somogyi Éva által felhasznált és a könyv elkészítése óta teljesen publikált Belcredi-időszak jegyzőkönyveiből látható. Mindezt csak azért mondtuk el, hogy érzékeltesük, a Verfassungsparteinek a kormánypolitikára gyakorolt befolyásának ábrázolásában sokalljuk a szerző túlzott mértéktartását. Az események végül, a szerző ítélete szerint is, az osztrák liberálisok törekvéseivel egyezően alakultak, vagy ha megszorítást is alkalmazunk, alapvető elképzeléseikkel nem ellenkeztek. Mindez a könyvből világosan kiderül, de talán kissé a szerző szándékai ellenére. Somogyi Éva a témaválasztással és a kérdésfeltevéssel cáfolja azt a hiedelmet, miszerint a hatvanas évek osztrák politikája tisztára kabinetpolitika lett volna. Úgy látjuk, hogy ez a tagadás a válaszadás során is nagyobb hangsúlyt érdemelt volna. Ez az erősebb akcentus a párt fejlődésében kimutatott kormánypolitikai hatásokat is jobban a helyére tette volna.

Somogyi Éva igazából persze nem a kiegyezés létrejöttében játszott osztrák liberális befolyást akarta megírni, hanem a párt politikai és eszmei fejlődésének történetét egy meghatározott időszakban, amelyben a kiegyezés egyik végpont vagy legalábbis egyik fontos állomás. Az eredeti és egyéni kérdésfeltevést itt minden tekintetben adekvát válasz követi, és az olvasó bármilyen minőségben tartja is kézben a munkát, csak az elismerés hangján nyilatkozhat a teljesítményről. Somogyi Éva egyaránt érti és átlátja az osztrák állami és birodalmi probléma egészét és az osztrák–német liberalizmus sajátos, különös helyzetét. A végkifejlet, a történeti és történetírói megoldás azáltal nyer elsősorban plaszticitást, hogy a szerző a konstans tényezőkkel mindvégig számol, hogy úgy nyújt fejlődésrajzot, hogy az állapotot is mindvégig szem előtt tartja. Az osztrák liberális pártnak, ennek a nemzeti-politikai csoportosulásnak kettős, sőt hármas kötöttségét tartja meghatározónak: azt, hogy az osztrák-németiség helyzetéből adódóan egyszerre volt potenciálisan vezető nemzet Németországban, egyik vezető nemzet a Habsburg-monarchiában és kisebbség a tulajdonképpeni Ausztriában. Ebből a különös pozícióból elméletileg is különféle németországi és ausztriai berendezkedési megoldások adódtak, különféle variációkra és kombinációkra nyílt lehetőség és éppen a sokféle kötöttség miatt egyik megoldás sem volt a többi merev és végérvényes tagadása. Az analízis történetészre vár annak kibontása, hogy miért az adott és ismert,

a dualizmus irányába mutató megoldás kerekedett fölül. Somogyi Éva két lépcsőben adja meg a választ. Az egyik oka a külső, az osztrák-németeken vagy a párton kívül eső tényező: az ismert osztrák kormánypolitika és főként a bekövetkezett németországi változás. A szempont nem új, de a motiváció, az indoklás itt is imponáló, a bizonyító anyag friss és eredeti. A másik ok az osztrák-németség belső, tulajdonképpen geográfiai értelmű belső tagozódása. A német kérdést és a birodalmon belüli osztrák lehetőségeket másképp ítélték meg Bécsben, mint Prágában, és megint másképp Grácban. A fővárosból a Majnán túlra tekintettek, de Morvaországban és Karinthiában nap mint nap érezték a nemzeti pozíciók belső veszélyeztetettségét. Kitűnő, egyéni közelítés és mindenképpen meggyőző, kielégítő válasz. Mindez persze csak sarkított jelzése Somogyi Éva gondolatmenetének, ami a könyvben széles mederben és erős sodrással érvényesül. Komplet politikai és ideológiai fejlődésrajz ez, ahol a fő közjogi vonal futtatása mellett minden egyéb lényeges változásról szó esik. És a meder is szélesebb, mint amelyet a liberalizmus vágott az osztrák történetben. Benne vannak az egyéb nemzeti törekvések is, különösen a csehek és részben a lengyelek, de Somogyi Évának még a magyar állásfoglalásról, Eötvös és Deák viszonyáról, Eötvös és Kaiserfeld kapcsolatáról is van érdemleges mondanivalója. Schmerlingről, Belcrediről, Beustról is olyan portrét kapunk, amilyent eddig nem láttunk magyar történeti munka lapjain, és a szerző elemzése az osztrák kormánypolitika számos vonatkozásában is figyelemre méltóak.

A könyv olvasóját megragadja a szerző kitűnő kompozíciós készsége, az a nélkülözhetetlen és legfontosabb történetírói tulajdonság, amellyel az események sűrűjében világos rendet teremt. A munka átlapozása során azonban számos egyéb alkotói kvalitás is szemébe tűnik. A prezentálás során alkalmazott önfegyelem és ökonómia például. Somogyi Éva nem enged a csábításnak és nem ragadhatja el magát az általa feltárt új történelmi anyagtól, hanem szigorúan tárgyáról ír, és csak annyit épít be céduláiból a munkába, amennyi a fő folyamat megértéséhez és megértetéséhez szükséges. A szeptemberi manifesztum fogadtatásánál izgalmas új anyaggal dokumentál, de amikor az olvasó már belemélyed a részletekbe, és szinte meg is feledkezik a liberálisokról, a szerző egyszer csak figyelmezteti, hogy nem a fogadtatás történetét akarja megírni, és a bemutatott anyag csupán illusztratív célokat szolgál. A manapság egyre inkább divatos terjengős előadásnak jó kontrasztja és ellenpólusa ez az eljárás mód. Az anyagkezelés ökonómiájával a stílus eleganciája párosul. Mondanivalójánál fogva nem könnyű olvasmány ez a könyv, fogalmi rendszerének követése nem kis figyelmet kíván, de a szerző egy-egy képpel, hasonlattal, frappáns mondattal, személyiségek találó jellemzésével felkelti a már-már lankadó figyelmet, és az elvont elemzéseket érthetővé teszi. Nagyon megnyerő a szerző szerénysége, saját megállapításainak minden hivatkozástól mentes prezentálása. Ez különösen olyan esetekben szimpatikus, amikor korábbi véleményeket korrigál, vagy helyez saját kutatásai alapján új megvilágításba. Végül, de nem utolsósorban említést érdemel a dolgozat kitűnő forrásbázisa, a nagyjából külföldi levéltári és sajtóanyag átnézése és feldolgozása. Külön fejtegetést érdemelne az osztrák belpolitika-történet egész levéltári forrásproblematikája, az a kérdés, hogy milyen primer források révén kutatható és kutatható a liberális párt története. A forrásfeltáró teljesítményéből elégedjünk meg csupán annak kiemelésével, hogy a felhasználható források körét az Informationsbuero anyagainak bevonásával instruktív módon kiszélesítette.

Diószegi István

EMLÉKEZÉS KÁROLYI MIHÁLYRA

Akadémiai Kiadó, Bp. 1976. 68 l.

(Szerk.: Stier Miklós)

Az Akadémiai Kiadó Károlyi Mihály történelmi szerepéhez méltó, reprezentatív kiadványban jelentette meg születésének 100. évfordulója alkalmából az 1975. március 4-én rendezett tudományos emlékülés anyagát.

A kötet írásai áttekintik Károlyi Mihály politikai pályafutását, tevékenységét első nyilvános fellépésétől haláláig. Ezt a tablót teszi teljessé Károlyi politikai örökségének és rendkívüli egyéniségének bemutatása.